

УДК 347.4

ПРОБЛЕМИ УКЛАДЕННЯ ПРАВОЧИНІВ ІЗ ВАДАМИ ВОЛІ ПРЕДСТАВНИКОМ

Лавріненко Ігор Анатолійович,
юрист

У статті автор розглядає питання можливості укладення правочинів із вадами волі представником.

Основна увага приділяється питанню наявності самостійної волі у представника для укладення правочину.

Розглянувши проблему, пов'язану з волею представника, автор зазначає, що не у всіх випадках довіритель знає, який саме правочин та безпосередньо з ким він бажає укласти. Саме для цього і звертаються до професіоналів у певній галузі знань, які, використовуючи свої вміння та досвід, і укладають потрібний правочин (цю тенденцію ми яскраво можемо спостерігати на первісному ринку нерухомості, ринку цінних паперів тощо). По-друге, автор зазначає, що коли функція представника обмежується лише передачею волі довірителя, то тоді з якою метою видачу довіреності в юридичній літературі розглядають як фідуціарний правочин (правочин з особливо довірчими відносинами). Якщо ж представник – лише «орган чужої волі», до чого ж тоді особливі довірчі відносини, якщо апріорі він не має права внести нічого «свого» у процес вчинення правочину.

Автор доходить висновку, що коли представник є лише виразником (органом) чужої волі, то необхідність у фідуціарності відносин цілком відпадає, що суперечить теорії представлення.

Розглянувши різні підходи до питання волі представника під час здійснення правочину, автор підсумовує, що представник має незалежну волю для здійснення правочину. Як і воля довірителя, ця воля може бути результатом незаконних зусиль із боку іншої сторони договору або третіх сторін. Тобто його воля також може мати недоліки, які можуть слугувати справжньою підставою для звернення до суду з вимогою визнання угоди недійсною.

Загалом, досліджено та проаналізовано думки різних учених із цього питання. Визначено наявність самостійної волі представника під час укладання правочину.

Ключові слова: представництво, довіритель, представник, правочин, воля.

PROBLEMS OF THE CONCLUSION OF DEALS WITH DEFECT OF VOLITION BY A REPRESENTATIVE

Lavrinenko Ihor Anatoliiovych,
Lawyer

In the article the author considers issue of the possibility of concluding by the representative transactions with defects of will.

The main attention is paid to the issue of the presence of a representative of the independent will to conclude a transaction.

After considering the problem, related to the will of the representative, the author notes that not in all cases, the principal knows exactly which deal directly with whom he wants to get laid. It is for this and are turning to professionals in a particular field of knowledge, which, using their skills and experience, and placed the right deal (this trend we can vividly see in the original real estate market, securities market, etc.). Secondly, the author notes that,

if the representative is only limited to the transfer of the will of the principal, then for what purpose issuing powers of Attorney in the legal literature considering as fiduciary deal (deal with trust relationships). If a representative of the "authority of someone else's will", then the special trust relationship if it has no a priori right to make anything to "own" the process of making a deal.

The author comes to the conclusion that if the representative is only an expression (body of) someone else's will, then the need for fiduciary relations completely eliminates, which is contrary to the theory of representation.

Examining a variety of approaches to the question of the will of the representative when making a transaction, the author comes to the conclusion that the person of the representative has an independent will to conclude a transaction. This will likewise with the will of the principal can be illegal efforts from the side of other party of a contract or third-parties. That is, his will also be able to have the defects that will be a real reason for going to court to demand the recognition of the transaction null and void.

In whole, different opinions of the scientists are researching and analyzing from this matter. It was determined the presence of self-dependent will of representative at the concluding of transaction.

Key words: representation, principal, representative, transaction, will.

Укладення та виконання правочинів у цивільному обороті розглядається як позитивне та бажане явище, оскільки таким чином особи набувають тих прав та несуть ті обов'язки, на встановлення яких була спрямована їхня воля. За загальним правилом, особа самостійно її формулює, визначаючи ціль (предмет) своїх дій. Звичайно, це нормальний стан речей, але інколи можуть виникнути обставини, які унеможливають самостійне вчинення особою того чи іншого правочину. Через такі обставини, які можуть мати об'єктивний характер (перебування у відрадженні, тривала хвороба, яка заважає вчинити правочин, інші причини), особа позбавлена можливості вчинити правочин, здійснення якого потребують її інтереси.

Питанням, пов'язаним з укладенням правочинів за допомогою представників, у різний час приділяли увагу такі визначні науковці минулого та сучасності, як: Ю. Барон, М. Брагінський, Б. Віндшейд, Г. Пухта, Н. Нерсесов, Р. Халфіна та багато інших. Результати їхніх досліджень мають велике теоретичне та практичне значення, однак не повною мірою висвітлюють всі проблемні аспекти. Одним із таких аспектів є питання можливості укладення правочинів із вадами волі через представника.

Отже, метою статті є дослідження проблеми наявності самостійної волі у представника та факту укладення ним правочину з вадою волі.

На думку М. Брагінського, проблема волі у правочині набуває великого значення не тільки під час тлумачення, але і стосовно інших питань, і, передусім, пов'язаних із підставами для визнання правочинів (договорів) недійсними, а також із практикою укладення договорів через представників, що широко використовується [1, с. 168-169].

Представництво як окремий інститут цивільного права виникає там, де існує розвинений цивільний оборот. Особа вже не може задовольняти потреби самостійно, їй доводиться звертатися до інших суб'єктів права. Осіб, які діють від імені іншої особи та в її інтересах, прийнято називати представниками, а відповідне відношення – представницьким. Згідно із ч. 1 ст. 237 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, представництвом є праввідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

У літературі вказується на штучність конструкції представництва, оскільки згідно з нею всіх прав і обов'язків із правочину, укладеного представником, набуває не він,

а інша особа – довіритель [2, с. 78; 3, с. 144]. Але щоби довіритель набув цих прав, спочатку йому необхідно уповноважити іншу особу на вчинення відповідних правових дій (укладення правочину). Це можна здійснити, наприклад, на підставі договору, видавши довіреність. Видача довіреності за своєю юридичною природою є одностороннім правочином. У відносинах із третіми особами представник юридично заміняє свого довірителя в питанні укладення, зміни, припинення правочину, а не стає поруч із ним (ситуація фактичного співучасника). Так, Б. Віндшейд і Ю. Барон під юридичною категорією «представництво» об'єднують представництво у волевиявленні та представництво у волі [4, с. 162-163; 5, с. 148]. Під представництвом у «волевиявленні» зазначені автори розуміють випадки, коли особа, якої безпосередньо стосується правочин, самостійно визначає її умови, контрагента та здійснює своє волевиявлення за допомогою іншої особи, яка слугує органом для передачі волі третій особі. Статус такої особи не відрізняється від поштового голуба, дресированого собаки, тобто від неї в такому разі нічого не залежить, вона не може отримувати від контрагента свого довірителя акцепту на вчинення правочину, оскільки це є вже укладенням правочину. Вона може лише передати умови без права прийняття зворотної оферти первісного оферента на вчинення правочину. Така особа в юридичній літературі дістала назву «нунцій», або «повірений» [2, с. 36]. Для неї не встановлено того жорсткого переліку вимог, які необхідні для представника, тому що нунцій може бути й особою недієздатною, малолітньою, виходячи з наведених вище міркувань. Б. Віндшейд слушно зазначає, що в широкому розумінні і нунцій є особою представника, але справжнім представником можна вважати особу, яка здійснює «представництво у волі» [4, с. 164]. З ним погоджуються Ю. Барон і решта представників класичної школи цивільного права. Так, Н. Нерсесов зазначав, що фактичні співучасники лише спрямовують волю принципала, єдиного суб'єкта правочину; тобто фактичний співучасник передає, виконує тільки чужу волю, а не свою власну. Однак представник укладає правочин сам, тобто виражає свою власну волю, яка спричиняє юридичні наслідки для принципала [2, с. 31]. М. Дювернуа, цілком підтримуючи цю позицію, зазначав, що той, хто особисто сприяє суб'єкту правочину, виражає свою волю як необхідний, утворюючий склад правочину [6, с. 858]. З такими висновками важко не погодитися. Різниця між видами «представництва» полягає у тому, що від особи представника у «волевиявленні» нічого не залежить, його воля не стає складником учиненого правочину, на відміну від особи «представника у волі». Тому можемо чітко провести демаркаційну лінію між цими суб'єктами, оскільки саме від справжнього представника залежить, чи буде вчиненим конкретний правочин. Але яка ж тоді роль довірителя у вчиненому правочині?

Варто зазначити, що довіритель уповноважує іншу особу, створює юридичну можливість для вчинення правочину останнім. Але, за влучним висловом Н. Нерсесова, повноваження вказує тільки на можливість вчинення представником певних юридичних дій, але не на їх виконання. Необхідність розмежування цих двох моментів має велике практичне значення [2, с. 76]. Ю. Барон щодо цього зазначив, що представник зазвичай отримує інструкцію. Такий представник виражає не чужу волю, а власну, яку він сформував і яку повинен визнати довіритель; видача довіреності суті справи не змінює, тому що принципал спрямував на правочин свій намір, рішення ж ухвалено представником [5, с. 149-150]. З указаними твердженнями погоджується В. Хвостов, який, однак, зазначає, що представник зв'язаний наданими інструкціями, але ці інструкції лише обмежують його волю, установлюють ті межі, у яких його воля буде обов'язкова для принципала; але, укладаючи правочин, представник у будь-якому разі сам виражає волю [7, с. 160]. Отже, довіритель створює передумови для вчинення правочину своїм

представником шляхом видачі довіреності, якою надається суб'єктивне цивільне право діяти від імені іншого суб'єкта права.

Проте в літературі трапляються і протилежні думки стосовно наявності самостійної волі представника для укладення правочину. Так, Р. Халфіна зазначала, що воля представника безпосередньо спрямована не на створення тих правових наслідків, які пов'язані з учинюваним ним договором, а на те, щоби реалізувати волю довірителя, для якого і виникають права й обов'язки з договору [8, с. 67]. Цієї позиції дотримується Л. Шаповал, яка приєднується до думки цього науковця без змістовних на те аргументувань [9, с. 110]. Також прихильником цієї доктрини можна назвати Н. Шестакову, яка у своїй монографії «Недействительность сделок», розглядаючи проблематику недійсності правочину, учиненого під впливом зловмисної домовленості представника однієї особи з іншою стороною, зазначає, що воля довірителя, яку повинен передати і виразити у правочині представник, підмінюється волею представника [10, с. 63]. Аналізуючи вищенаведені висловлювання, не можна не побачити, що, по-перше, далеко не в усіх випадках довіритель знає, який саме правочин та безпосередньо з ким він бажає укласти. Саме для цього і звертаються до професіоналів у певній галузі знань, які, використовуючи свої вміння та досвід, і укладають потрібний правочин (цю тенденцію ми яскраво можемо спостерігати на первісному ринку нерухомості, ринку цінних паперів тощо). По-друге, якщо функція представника обмежується лише передачею волі довірителя, то тоді чому видачу довіреності в юридичній літературі розглядають як фідучіарний правочин (правочин з особливо довірчими відносинами). Якщо ж представник – лише «орган чужої волі», до чого ж тоді особливі довірчі відносини, якщо він не має апріорі права внести нічого «свого» у процес учинення правочину. Висновок очевидний: якщо представник є лише виразником (орган) чужої волі, тоді необхідність у фідучіарності відносин відпадає. Звичайно, висновок про нефідучіарність відносин представництва не відповідає дійсності. Отже, концепція «відсутності самостійної волі представника» на укладення правочину не може бути визнана прийнятною на підставі запропонованих авторами цієї концепції аргументів та потребує додаткового наукового аргументування.

Якщо ж представник під час укладення правочину володіє самостійною волею, то така воля також може мати вади у її формуванні або вираженні. Щодо цього Н. Нерсесов зазначав, що дійсність правочину, тобто формальні умови, які вимагаються для цього, як-от: вільна воля, її вираження, відповідність вираження волі, обговорюються з особою представника як справжнього контрагента правочину [2, с. 38]. З таким твердженням солідарний і Б. Віндшейд, який зазначав, що під час обговорення дійсності і сили вираженої волі повинна бути звернена увага не на особу довірителя, а на особу представника [4, с. 167]. Так, наприклад, Л. Загурський, аналізуючи проблему вади волі у представника, виділяє три її підстави, серед яких істотна помилка, обман та насильство [11, с. 335-338]. На помилку як найпоширенішу ваду волі вказував також Д. Грімм, за словами якого, питання про невідповідність між волею і її вираженням розділяється з погляду, що правочини укладаються представником. Помилка принципала сама собою не має значення [12, с. 119]. Найвидатніший представник теорії представництва Н. Нерсесов теж виділяв серед вад волі представника саме помилку, обман та насильство. Він зазначає, що омана (помилка) представника стосовно істотних пунктів вчинюваного ним правочину дає право принципалу оспорювати дійсність такого правочину, незважаючи на те, що він не був під впливом помилки [2, с. 81]. Нині подібної думки дотримується М. Брагінський, який наводить приклад з купівлею будинку. На думку цього автора, якщо довіритель уповноважив представника на купівлю будинку, але останній вважає, що купує цегляний будинок, який насправді є таким, що лише обкладений цеглою, то довірителеві належить право оспорювати такий правочин на тій

підставі, що представник діяв під впливом істотної помилки [1, с. 174]. З наведеними твердженнями варто погодитися, тому що представник володіє самостійною волею. Стосовно обману та насильства Н. Нерсесов зазначав, що коли представник, укладаючи юридичний акт, зазнає насильства або обману, то довірителеві надається право оспорювати дійсність такого акту, незважаючи на те, що зазначені обставини не стосувалися його особи [2, с. 81]. Варто зауважити, що насильство й обман, безумовно, належать до протиправних по своїй природі дій, тому немає жодних об'єктивних підстав для того, щоби не враховувати їх під час розгляду дійсності правочину, навіть якщо останній укладений через представника, особливо зважаючи на ту обставину, що така особа в юридичному значенні не «стає поруч» із довірителем, а замінює його у відповідному правовому відношенні. Існує, звичайно, і зворотний бік ситуації: якщо третя особа під час укладення правочину зазнала насильства або обману з боку представника, то вона юридично набуває права на звернення до суду з вимогою про анулювання сили укладеного таким чином правочину. Якщо представник не мав би самостійної волі, то тоді третя особа не змогла б захистити свої права, тому що довіритель не вводив її в оману та не застосовував до неї безпосередньо насильства, оскільки, згідно із чинним законодавством, неможливо уповноважити особу на здійснення протиправних дій.

Але, як відомо, правочини із вадами волі не обмежуються лише тими, які вчинені під впливом помилки, обману або насильства. До цієї групи також варто віднести ті, які особа вчинила, коли не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними; правочин, учинений під впливом зловмисної домовленості представника однієї сторони з іншою стороною, та кабальний правочин. Зрозуміло, що особа представника може перебувати у стані, у якому вона не усвідомлює значення власних дій та (або) не може керувати ними. Правочин, який таким чином укладений, на мою думку, може бути визнаний судовим порядком недійсним за заявою довірителя представника, оскільки безпосередньо права й обов'язки з нього набуває він. Що стосується правочину, укладеного представником під впливом зловмисної домовленості з іншою стороною, то в разі визнання за представником самостійної волі для укладення правочину, такий правочин не входить до групи правочинів із вадами волі. Суть представництва саме і полягає у тому, що представник повинен діяти від імені та в інтересах свого довірителя, а не за волею останнього, що вже зазначалося вище. Порушуючи свій обов'язок діяти в інтересах свого довірителя, тобто усвідомлюючи потреби останнього, але не діючи відповідним чином, він не виконує своєї функції – забезпечення інтересів іншого суб'єкта цивільного обороту. Це і є підставою для звернення до суду довірителя з вимогою про визнання правочину недійсним як учиненого під впливом зловмисної домовленості його представника з іншою стороною. Проте, зважаючи на ту обставину, що воля особи, яка мала б захищати інтереси іншої особи – свого довірителя, діє всупереч цим вимогам, усупереч нормальному перебігу подій, спричиняє збитки довірителеві, останньому надається право на звернення до суду, а такий правочин у літературі загальноновизнано вважається правочином із вадами волі та розглядається разом з іншими.

Залишається з'ясувати ситуацію, яка складається навколо питання укладення кабального для довірителя правочину представником. У такому разі особа представника може діяти згідно з усіма визнаними юридичними канонами: усвідомлювати потреби свого довірителя та відповідним чином реагувати на них. До представника з боку довірителя не може бути жодних претензій, а також і до третьої особи, яка діяла добросовісно. Юридично неможливо також визнати те, що сам представник, володіючи самостійною волею, може укласти правочин під впливом тяжких обставин.

Загальновідомо, що правові наслідки із правочину виникають у довірителя, у якого лише і можуть бути наявні тяжкі обставини, оскільки цей вид правочину

саме й укладається з тією метою, щоби нівелювати або ж максимально знизити негативний вплив таких обставин. Якщо ж воля особи (представника), який укладає правочин, відповідає волевиявленню, до того ж у нього відсутня будь-яка можливість для наявності тяжких обставин, тоді яким чином анулювати юридичну силу вчиненого правочину? Адже одразу зрозуміло, що такий правочин є кабальним для довірителя, який лише уповноважив особу на здійснення правочину, але сам у процесі його укладення участі не брав. Однозначно можна зазначити, що цей вид правочину є винятком із загального правила волі представника, і його неможливо визнати недійсним на тій підставі, що воля особи, яка укладає правочин, не відповідає її волевиявленню. У такому разі необхідно констатувати правову незахищеність довірителя, для якого настають у край невигідні наслідки вчиненого правочину. Цього, звичайно, допустити ми не можемо.

Як відомо, видача довіреності на здійснення тієї чи іншої юридично значущої дії розглядається як односторонній правочин. Н. Нерсесов писав, що воля принципала (довірителя) може бути взята до уваги лише за обговорення дійсності представницького повноваження [2, с. 81]. Отже, якщо визнати видачу довіреності як односторонній правочин під кутом вчинення кабального правочину, тоді представник вважається таким, що діяв без відповідних на те правових повноважень. Загалом із такою думкою погоджується М. Брагінський, який зазначає позицію А. Гордона стосовно диференціації між укладеним договором із третьою особою представником та таким односторонньо уповноважуючим актом, як видача довіреності. М. Брагінський щодо цього пише, що вади волі представника перетворюють основний правочин на недійсний, із зазначеними для такого випадку у главі ЦК наслідками. Вади волі довірителя призводять до неможливості виникнення договору між довірителем і третьою особою [1, с. 175].

Отже, довіритель може захистити свої права, які можуть суттєво постраждати внаслідок учинення такого правочину представником. Але необхідно також пам'ятати про те, що третій особі має бути достеменно відомо, що сторона правочину перебуває у край тяжкому становищі, та вона має бажати цим скористатися. Без цієї умови довіритель не зможе анулювати чинність основного правочину навіть тоді, коли суд визнає видачу довіреності здійсненою поза його волею.

У підсумку зазначимо, що особа представника володіє самостійною волею для укладення правочину. Вона, аналогічно з волею особи довірителя, може піддаватися неправомірному впливові з боку контрагента за основним правочином або інших осіб. Тобто його воля також здатна мати вади, що буде безумовною підставою для звернення до суду з вимогою про визнання правочину недійсним. Звичайно, досліджені питання в науці є дискусійними та потребують додаткового ґрунтовного вивчення для встановлення істини, яка народжується шляхом практичної апробації.

Список використаних джерел:

1. Брагинский М., Витрянский В. Договорное право. Книга 1-я : Общие положения. 2-е изд. Москва : Статут, 2003. 848 с.
2. Нерсесов Н. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве. Москва : Статут, 2000. 286 с.
3. Пухта Г. Курс Римского гражданского права. Перевод последнего немецкого издания проф. Рудорффа. Москва : Изд. О.Н. Плевако, Тип. «Соврем. изв.». Т. 1, 1874. 549 с.
4. Виндшейд Б. Учебник пандектного права. Том 1 : Общая часть / под ред. С. Памана. Перевод с нем. Санкт-Петербург : Изд. А. Гиероглифова и И. Никифорова, 1874. 358 с.

5. Барон Ю. Система римского гражданского права. Вып. 1. Кн. 1. Общая часть : курс лекций. 3-е изд., испр. по 9-му немецкому изданию. Перев. Л. Петражицкого. Санкт-Петербург : Изд. юрид. кн. маг. Мартынова Н.К., 1909. 250 с.
6. Дювернуа Н. Чтение по гражданскому праву. Т. 1 : Введение и общая часть. Выпуск 3 : Изменение юридических отношений. Учение о юридической сделке. 4-е изд. Санкт-Петербург : Тип. М.М. Стасюлевича, 1905. 959 с.
7. Хвостов В. Система римского права. Кн. I. Общая часть. II. Вещное право. IV. Семейное право. V. Наследственное право : конспект лекций. Санкт-Петербург : Изд. Н.П. Карбасникова, 1908. 455 с.
8. Халфина Р.О. Значение и сущность договора в Советском гражданском праве. Москва : Изд-во Академии наук СССР, 1954. 240 с.
9. Шаповал Л. Проблеми вираження волі учасників правочину, укладеного представником. *Бюлетень МЮУ*. 2004. № 4. С.108-113.
10. Шестакова Н. Недействительность сделок. Предисл. С. Казанцев, Н. Чечина. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург : Издательство Р. Асланова «Юридический центр «Пресс»», 2008. 360 с.
11. Загурский Л. Элементарный учебник Римского права. Общая часть : курс лекций. Вып. 1. 3-е изд., испр. и доп. Харьков : Тип. И.М. Варшавчика, 1897. 626 с.
12. Гримм Д. Лекции по догме римского права : пособие для слушателей. 3-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург : Тип. Ю.Н. Эрлих, 1910. 421 с.

УДК 347.6

ДОБРОВОЛЬНІСТЬ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА УМОВА ДІЙНОСТІ ШЛЮБУ

Менджул Марія Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
цивільного права та процесу
(ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», м. Ужгород, Україна)

У статті досліджено добровільність як визначальну умову дійсності шлюбу. Виявлено, що як в Україні, так і в Європі поширене насильство в сім'ї, трапляються випадки примушування до вступу у шлюб. Досліджено норми міжнародних актів, що встановлюють принцип добровільності шлюбу. З'ясовано, що норми Сімейного кодексу й останні зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України спрямовані на гарантування добровільності шлюбу.

Досліджено заходи, які запроваджуються в закордонних державах щодо гарантування недопущення примусових шлюбів. Проаналізовано ознаки примусового шлюбу. Обґрунтовано думку, що добровільність шлюбу передбачає вільну, повну й усвідомлену згоду на шлюб як жінки, так і чоловіка. Досліджено правові наслідки відсутності вільної згоди під час укладення шлюбу. Проаналізовано судову практику України у справах щодо визнання шлюбу недійсним на підставі відсутності вільної та усвідомленої згоди. Виявлено, що в англійській судовій практиці під час вирішення, чи є шлюб примусовим, ураховується, що: особа повинна достатньо боятися усунути джерело страху; страх повинен бути розумним у світлі обставин; страх виникає